

T. XVIII (2015) Z. 3 (39)
ISSN 1509-1074

ROCZNIK
HISTORII PRASY POLSKIEJ

Editors **Redaktorzy**
of the *Gazeta Toruńska* **„Gazety Toruńskiej”**
in 1867–1921 **w latach 1867–1921**

Instytut Informacji Naukowej
i Bibliologii
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
ul. W. Bojarskiego 1
PL 87-100 Toruń
e-mail: gmg@umk.pl

Grażyna
GZELLA

KEY WORDS:

The press in Polish Pomerania
in the late 19th and early 20th century, Toruń,
Gazeta Toruńska, journalists' biographies

SŁOWA KLUCZOWE:

prasa pomorska, prasa Torunia,
„Gazeta Toruńska”, biografie redaktorów,
1867–1921

ABSTRACT

In the period 1867–1921 *Gazeta Toruńska* had a total of thirty-four editors-in-chief and editors-in-charge. They differed in practically every respect — age, place of birth, social class, education, and experience; and their professional careers were hardly similar. Over all those years *Gazeta Toruńska* was staffed by a number of talented and respected journalists whose opinions and styles shaped the paper its distinctive profile.

ABSTRAKT:

„Gazetę Toruńską” w latach 1867–1921 przygotowywało łącznie 34 redaktorów odpowiedzialnych i naczelnych. Tworzyli ją ludzie różniący się wiekiem, miejscem urodzenia, pochodzeniem społecznym, wykształceniem i doświadczeniem. Różnie przebiegały ich kariery zawodowe. Przewinięło się przez to wydawnictwo wielu znanych i docenianych dziennikarzy, którzy na toruńskiej gazecie odcisnęli swój styl i poglądy.

Streszczenie

Pierwszy numer „Gazety Toruńskiej” ukazał się z datą 1 stycznia 1867 roku. Nakładcą nowej gazety był Franciszek Tadeusz Rakowicz, a drukarzem właściciel pierwszej polskiej drukarni w Toruniu Józef Buszczyński. Pismo przetrwało okres zaborów, w niepodległej Polsce stało się organem PSL „Piast” (od czerwca 1921 r.) i wydawane było do 1 grudnia 1921 roku. Przez redakcję „Gazety Toruńskiej” w ciągu niespełna 55 lat jej istnienia przewinęło się 34 redaktorów odpowiedzialnych i naczelnych, wśród których była jedna kobieta. Połowa z badanego grona pochodziła z Wielkiego Księstwa Poznańskiego, bowiem w ówczesnych czasach redaktorzy z tego terenu w poszukiwaniu pracy peregrynowali do różnych prowincji całego państwa niemieckiego. Pierwsi redaktorzy „Gazety Toruńskiej” mieli pochodzenie ziemiańskie bądź inteligenckie, z czasem w redakcji pojawili się potomkowie chłopów, rzemieślników i robotników. W badanym gronie studia wyższe ukończyło 9 redaktorów, podobnie 9 miało wykształcenie średnie i zawodowe. Wielu z nich, bez względu na wykształcenie, należy zaliczyć do zawodowych dziennikarzy i drukarzy, wykonujących tę pracę w ciągu wielu lat.

Najdłużej w redakcji „Gazety Toruńskiej” pracował Ignacy Danielewski (21 lat), ale tylko jeden numer pisma podpisał Daniel Zalewski. Dziennikarze periodyku przed przybyciem do Torunia doświadczenie dziennikarskie zdobywali przede wszystkim w redakcjach wielkopolskich, pomorskich i śląskich, ale odnaleźć ich można również w Galicji. Podobnie po zakończeniu pracy w piśmie zatrudniali się na obszarze całych Niemiec, po odzyskaniu przez Polskę niepodległości często pracowali w periodykach pomorskich.

Redaktorzy pracując w Toruniu angażowali się w różnego rodzaju prace w instytucjach naukowych, społecznych i kulturalno-oświatowych. Byli również autorami wielu prac literackich, popularnonaukowych, a także naukowych.

Do połowy lat sześćdziesiątych XIX wieku polskie życie umysłowe i kulturalne Prus Zachodnich koncentrowało się w Chełmnie, gdzie założona została pierwsza polska drukarnia, zainaugurowano polskie czasopisma i stworzono inne instytucje kultury¹. Miasto straciło jednak na znaczeniu, gdy rozbudowa sieci komunikacyjnej w tym regionie przeniosła środek ciężkości do Torunia, co miało również konsekwencje dla ukazującej się w tym czasie prasy. Wydawany w Chełmnie od szesnastu lat „Nadwiślanin” przestał się ukazywać 28 grudnia 1866 roku, a jego kontynuacją stała się „Gazeta Toruńska”, której numer pierwszy wydrukowano z datą 1 stycznia 1867 roku. Nakładcą nowej gazety był Franciszek Tadeusz Rakowicz², a drukarzem właściciel pierwszej polskiej drukarni w Toruniu Józef Buszczyński³. Pismo, mimo wielu szykan, przetrwało okres zaborów i w chwili przejścia Pomorza przez Polskę w 1920 roku wychodziło 6 razy tygodniowo. W czerwcu 1921 roku stało się organem PSL „Piast” i wydawane było do 1 grudnia 1921 roku. Głównym powodem likwidacji gazety była inflacja, zadłużenie wydawnictwa, a pośrednio także akces do partii Wiktora Kulerskiego, właściciela „Gazety Grudziądzkiej”, i chęć przejścia przez niego toruńskiego pisma⁴.

W ciągu niespełna 55 lat istnienia „Gazety Toruńskiej” przez jej redakcję przewinęły się 34 osoby, przede wszystkim pracujące na stanowiskach redaktorów

¹ Szerzej zob. np.: S. Wierchosławski, *Prasa chełmińska w okresie zaboru pruskiego*, „Życie i Myśl” 1985, z. 7/8, s. 76–87; J. Banach, *Prasa polska Prus Zachodnich w latach 1848–1914*, Gdańsk 1999, s. 37–75.

² Zob. np.: T. Zakrzewski, *Rakowicz Franciszek Tadeusz*, [w:] *Polski słownik biograficzny* [dalej: PSB], t. 30, Wrocław 1987, s. 505–506; A. Bukowski, *Rakowicz Franciszek Tadeusz*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego* [dalej: SBPN], t. 4, Gdańsk 1997, s. 32–34; T. Zakrzewski, *Rakowicz Franciszek Tadeusz*, [w:] *Toruński słownik biograficzny* [dalej: TSB], t. 1, Toruń 1998, s. 212–213.

³ Zob. np.: Z. Mocarski, *Buszczyński Józef*, [w:] PSB, t. 3, Kraków 1937, s. 146; T. Zakrzewski, *Józef Buszczyński (1823–1887)*, [w:] *Wybitni ludzie dawnego Torunia*, red. M. Biskup, Warszawa 1982, s. 203–215; tenże, *Buszczyński Józef*, [w:] SBPN, t. 1, Gdańsk 1992, s. 183.

⁴ Szerzej o „Gazecie Toruńskiej” w latach 1867–1921 zob. np.: A. Bukowski, „*Gazeta Toruńska*” 1867–1921, „*Rocznik Toruński*” 1969, [t.] 3, s. 99–129; W. Pepliński, *Prasa pomorska w Drugiej Rzeczypospolitej 1920–1939. System funkcjonowania i oblicze społeczno-polityczne prasy polskiej*, Gdańsk 1987, s. 122–125; W. Wrzesiński, *Ze studiów nad obliczem ideowo-politycznym „Gazety Toruńskiej” (1863–1914)*, [w:] *Między Królewcem, Warszawą, Berlinem a Londynem. Studia i szkice z dziejów XX wieku*, Toruń 2001, s. 174–203; M. Niedzielska, *Życie polityczne i kulturalne Torunia (1815–1914)*, [w:] *Historia Torunia*, red. M. Biskup, t. 3, cz. 1: *W czasach zaboru pruskiego (1793–1920)*, Toruń 2003, s. 262–263.

odpowiedzialnych, ale również pełniące rolę redaktora rzeczywistego. W większości wypadków naczelni podpisywali również poszczególne numery gazety jako odpowiedzialni⁵. Redaktorami, których nazwiska nie pojawiły się nigdy w stopce redakcyjnej toruńskiego pisma byli: Benedykt Filipowicz pracujący w redakcji „Gazety Toruńskiej” w latach 1885–1886, o czym wiemy z jego biogramów⁶, chociaż wielce prawdopodobne jest, że był tylko współpracownikiem pisma, oraz Ignacy Adamczewski, redaktor naczelny od 3 kwietnia 1914 roku. Redaktorami odpowiedzialnymi gazety byli kolejno: Władysław Łebiński, wspomniany już Rakowicz, Teodor Chrzanowski, Roman Szymański, drukarz Buszczyński, Paweł Gawrzyjelski, Józef Glinkiewicz, Daniel Zalewski, Ignacy Danielewski, Antoni Śniegocki, Hieronim Derdowski, Kazimierz Świt, Karol Graff, Antoni Stasiorowski, Józef Szmyt, Jan Brejski, Jan Lipiński, Dionizy Królikowski, Stanisław Paszliński, Leon Trzebiński, Franciszek Wojciechowski, Bronisław Domański, Józef Kawaler, Seweryn Pieniężny, Juliusz Reich, Dionizy Kowalski, Józef Goździewicz, Eugenia Goździewicz, Leon Porankiewicz, Roman Kwiatkowski, Antoni Brejski oraz Leon Sobociński.

Jedyna kobieta w badanym gronie, pracująca na stanowisku redaktora odpowiedzialnego toruńskiego pisma od 15 grudnia 1911 roku (nr 287) do 6 lipca 1913 roku (nr 153) Eugenia Goździewicz, z domu Krzyżanowska⁷, była żoną Józefa, również odpowiadającego w różnych okresach od 1909 roku za redakcję „Gazety Toruńskiej”.

Chociaż inicjatywa utworzenia w Toruniu polskiej gazety pochodziła od ziemiaństwa pomorskiego, to główna rola w jej zrealizowaniu przypadła Rakowiczowi, który został nakładcą pisma, Łebińskiemu⁸ — pierwszemu redaktorowi odpowiedzialnemu oraz Buszczyńskiemu, który 3 października 1866 roku uzyskał koncesję na prowadzenie drukarni w mieście i podjął się druku periodyku.

⁵ W przypadku „Gazety Toruńskiej” niemożliwe jest wyraźne określenie kto z podpisujących pismo redaktorów odpowiedzialnych nie pełnił funkcji redaktora rzeczywistego. Śledząc losy poszczególnych osób należy zauważyć, że większość z nich wcześniej bądź później znajdowała zatrudnienie w innych redakcjach, musieli więc mieć również wpływ na treści zamieszczane w „Gazecie Toruńskiej”. Problem ten zauważyła również prokuratura toruńska, która w 1902 r. wytoczyła proces Janowi Brejskiemu jako redaktorowi rzeczywistemu i Sylwestrowi Buszczyńskiemu jako wydawcy. Powodem procesu było „wysunięcie figurantów jako redaktorów odpowiedzialnych”. W trakcie postępowania sądowego Brejski dowodził, że wszyscy kolejni redaktorzy odpowiedzialni periodyku powoływani byli za zgodą wydawcy i to oni podejmowali decyzje w najistotniejszych sprawach, także co do przyjęcia artykułu do druku. Szerzej zob. G. Gzella, „Przed wysokim sądem”. *Procesy prasowe polskich redaktorów czasopism dla chłopów w zaborze pruskim*, Toruń 2004, s. 198–200.

⁶ *Filipowicz Benedykt*, [w:] PSB, t. 6, Kraków 1948, s. 453.

⁷ Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu [dalej: AAP], Parafia św. Marcina w Poznaniu, Liber copulatorum 1894–1904, mkr. 402.

⁸ Zob. np.: A. Galos, *Łebiński Władysław*, [w:] PSB, t. 18, Wrocław 1973, s. 323–325; K. Przybyszewski, *Łebiński Władysław*, [w:] SBPN, t. 3, Gdańsk 1997, s. 105–105; tenże, *Łebiński Władysław*, TSB, t. 5, Toruń 2007, s. 116–117; K. Liman, *Łebiński Władysław*, [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, [dalej: WSB], Warszawa 1983, s. 434.

Przyglądając się życiorysom ludzi związanych z redakcją toruńskiego pisma trzeba odnotować obecność w Toruniu znacznej liczby mieszkańców Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Wśród wymienionych 34 redaktorów „Gazety Toruńskiej” z lat 1867–1921 aż 17 (czyli równo 50%) pochodziło z Wielkopolski, 10 było z Prus Zachodnich, 2 z zaboru austriackiego, 2 z Królestwa Polskiego, dla 3 osób nie udało się ustalić miejsca urodzenia (Świt, Trzebiński, Kwiatkowski). „Desant” wielkopolski w Toruniu nie dziwi, bowiem również w innych redakcjach pomorskich gazet dość licznie pojawiały się osoby pochodzące z tego terenu⁹. W poszukiwaniu pracy peregrynowali do różnych prowincji nie tylko zaboru pruskiego, ale i całego państwa niemieckiego. Z Wielkiego Księstwa Poznańskiego pochodzili: Rakowicz (Golejewko, pow. Krobia¹⁰), Szymański (Kostrzyn koło Poznania), Buszczyński (Chwaliszewo, dzisiejszy Poznań), Glinkiewicz (Łobżenica), Danielewski (Borek Wielkopolski), Śniegocki (Gowarzewo, pow. Środa), Graff (Wągrowiec), Szmyt (Radzewo, pow. Śrem), Królikowski (Magnuszewice, pow. Pleszew), Paszliński (Buk, pow. Nowy Tomyśl), Wojciechowski (Wronki, pow. Strzelno), Kawaler (Rososzyca, pow. Ostrów Wielkopolski), Pieniężny (Poznań), Kowalski (Poznań), Józef Goździewicz (Niedźwiady, pow. Żnin), Porankiewicz (Gostyń) oraz Adamczewski (Czacz, pow. Kościan). Reprezentantami Galicji byli Zalewski (Kraków) i Filipowicz (Tyrawa Wołoska, pow. Sanok). Z Królestwa pochodzili: Eugenia Goździewicz (Zaborów, pow. Włocławek) i ostatni redaktor „Gazety Toruńskiej” Sobociński (Mława). Pozostali urodzili się w Prusach Zachodnich: Łebiński w Stążkach (pow. Świecie), Chrzanowski w Gryźlinach (pow. Lubawa), Gawrzyjelski w Unisławiu (pow. Chełmno), Derdowski w Wielu (pow. Kościerzyna), Stasiorowski w Toruniu, Brejscy w Pączewie (pow. Starogard Gdański), Lipiński w Brodnicy, Domański w Przytarni (pow. Kościerzyna), Reich w Pelplinie.

Pierwsi redaktorzy „Toruńskiej” mieli pochodzenie ziemiańskie (Łebiński, Chrzanowski, Danielewski, Śniegocki) bądź inteligenckie (Rakowicz). Z czasem w redakcji pojawili się potomkowie chłopów (np. Derdowski, Brejscy), rzemieślników (np. Lipiński, Kawaler, Porankiewicz) czy robotników (np. Stasiorowski, Kowalski). Spośród 34 „odpowiedzialnych” pochodzenie społeczne udało się ustalić dla 23 osób (67%). W grupie tej 6 (26%) miało pochodzenie inteligenckie, 6 rzemieślnicze (26%), 5 ziemiańskie (21,7%), po 3 (13%) chłopskie i robotnicze. Redaktorzy pochodzenia inteligenckiego, poza Graffem, którego ojciec był sekretarzem sądu, byli synami nauczycieli (Rakowicz, Gawrzyjelski, Królikowski, Paszliński, Domański).

Przez redakcję „Gazety Toruńskiej” przewinęły się osoby, których nazwiska w historii prasy polskiej kojarzą się z zupełnie innymi gazetami. Od 1 kwietnia do 16 czerwca 1870 roku za toruńskie pismo, po opuszczeniu miasta przez Łebińskiego,

⁹ O „nadprodukcji” inteligencji w Wielkim Księstwie Poznańskim w tym czasie pisał W. Molić, *Dziennikarze polscy pod panowaniem pruskim 1890–1914 (próba charakterystyki)*, [w:] *Inteligencja polska XIX i XX wieku. Studia*, t. 3, Warszawa 1983, s. 147.

¹⁰ Dla lepszej orientacji podano dzisiejsze powiaty.

odpowiadał Roman Szymański¹¹, dotychczasowy redaktor poznańskiej „Sobótki”, późniejszy redaktor naczelny i właściciel „Orędownika”. Od 21 kwietnia do 8 maja 1891 r. w Toruniu przebywał Józef Szmyt¹², wieloletni, zasłużony redaktor poznańskiego „Wielkopolanina”. Numery 255–299 z 1903 r. oraz nr 1–25, 27–176, 214–226 z 1904 r. podpisał jako redaktor odpowiedzialny Seweryn Pieniężny¹³, redaktor i wydawca „Gazety Olsztyńskiej”.

Pracę w toruńskiej gazecie redaktorzy podejmowali w różnym wieku. Część z nich rozpoczynała dopiero karierę dziennikarską, inni mieli już za sobą doświadczenie redakcyjne w periodykach Pomorza, Wielkiego Księstwa Poznańskiego, a nawet Śląska, jeszcze inni firmowali pismo z przypadku, zatrudnieni w drukarni i w trudnej sytuacji redakcji wspomagali ją podpisując niektóre numery jako redaktorzy odpowiedzialni. W analizowanej grupie 34 redaktorów najmłodszy byli (pod uwagę wzięto pojawienie się ich nazwiska na łamach gazety) Wojciechowski¹⁴ i Kawaler¹⁵, którzy pierwsze numery periodyku podpisali mając 22 lata, najstarszy był Szmyt, który w Toruniu pojawił się mając 56 lat, ale jak już zaznaczono, jego praca w tym mieście była chwilowa, „w zastępstwie” i po zredagowaniu kilkudziesięciu numerów (nr 90–104 z 1891 r.) wrócił do Poznania. Biorąc pod uwagę wiek, w jakim poszczególne osoby zaczęły podpisywać pismo można wyróżnić następujące grupy wiekowe i liczbę przynależnych do nich redaktorów: do 25 lat — 6 osób, od 26 do 30 lat — 9 osób, od 31 do 40 lat — 10 osób, od 41 do 50 lat — 5 osób, powyżej 51 lat — 1 osoba, nie udało się ustalić wieku podjęcia współpracy z periodykiem dla 3 osób. Z powyższych danych wynika, że pismo redagowali ludzie stosunkowo młodzi, do 40. roku życia (stanowili 80%).

Redaktorzy „Gazety Toruńskiej” legitymowali się różnym wykształceniem. Studia wyższe ukończyło 9 (26%) spośród 34 badanych (jeden odbył je po zakończeniu pracy dziennikarskiej), wykształcenie średnie miało 9 (26%) redaktorów, w tym trzech było absolwentami seminariów nauczycielskich, również 9 (26%) posiadało wykształcenie zawodowe, 1 uczył się w progimnazjum, w przypadku 6 nie udało się ustalić jakie szkoły ukończyli. Wśród absolwentów wyższych uczelni było dwóch lekarzy — Rakowicz (studia lekarskie we Wrocławiu i Berlinie) oraz Gawrzyjelski,

¹¹ Zob. np.: W. Jakóbczyk, *Zasłużeni Wielkopoleanie XIX wieku*, Warszawa 1987, s. 117–123; W. Molik, *Redaktor „Orędownika” (Roman Szymański)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1991, nr 3–4, s. 113–120.

¹² Zob. np.: W. Molik, *Dziennikarze polscy...*, s. 156.

¹³ Zob. np.: J. Chłosta, *Pieniężny Seweryn*, [w:] PSB, t. 26, Wrocław 1981, s. 114–115.

¹⁴ Zob. np.: *Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku*, t. 3: 1865–1918, vol. 2, Warszawa 2010, wg indeksu. O działalności dziennikarskiej Wojciechowskiego szerzej zob.: G. Gzella, *Franciszek Wojciechowski — zapomniany redaktor „Przyjaciela” i „Gazety Toruńskiej”*, „Folia Toruniensia” 2014, z. 14, s. 29–39.

¹⁵ Zob. np.: J. Jachowski, *Kawaler Józef*, [w:] WSB, s. 324–325; R. Krygier, *Szamotulanie znani i mniej znani. Wybór biogramów*, Szamotuły 1992, s. 80–81; *Słownik biograficzny Wielkopolski Południowo-Wschodniej (ziemi kaliskiej)*, t. 3, Kalisz 2007, s. 202–203.

który wyemigrował do USA i tam, po kilku latach pracy w gazetach Nowego Orleanu, Chicago, Nowego Jorku i Milwaukee ukończył studia w Akademii Medycznej w Indianapolis¹⁶. Rolnikami z wykształcenia byli Śniegocki¹⁷ i Graff¹⁸. Wśród redaktorów z wykształceniem zawodowym aż 7 było drukarzami (Buszczyński, Zalewski¹⁹, Świt²⁰, Stasiorowski²¹, Kawaler, Pieniężny, Kwiatkowski²², Porankiewicz²³), 1 był ogrodnikiem (Wojciechowski) i 1 cukiernikiem (Antoni Brejski²⁴). Nauczyciele w „Toruńskiej” to Danielewski²⁵, Królikowski²⁶ i Domański²⁷.

¹⁶ *Hypochondriach's despair*, „Pittsburg Dispatch” z 7 I 1889.

¹⁷ J. Au, *Wiadomości o szkole Rolniczej Imienia Haliny w Żabikowie*, Poznań 1870, s. 42–43; M. Wachowski, *Polska kolonia akademicka w Akademii Rolniczej w Prószkowie na Śląsku w latach 1847–1880*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, Ser. B, 1961, z. 9, s. 221.

¹⁸ Zob. np.: *Słownik biologów polskich*, Warszawa 1987, s. 193–194; A. Bukowski, *Graff Karol*, [w:] PSB, t. 8, Wrocław 1959–1960, s. 534; tenże, *Graff Karol*, [w:] SBPN, t. 2, Gdańsk 1994, s. 99; T. Zakrzewski, *Graff Karol*, [w:] TSB, t. 1, s. 110; *Śp. dr Karol Graff*, „Gazeta Toruńska”, nr 195 z 23 VIII 1902; *Śp. dr Karol Graff*, „Gazeta Gdańska”, nr 101 z 23 VIII 1902.

¹⁹ M.J. Lech, *Drukarze i drukarnie w Królestwie Polskim 1869–1905*, Warszawa 1979, s. 236; A. Majkowska-Aleksiewicz, *Edward Winiarz — drukarz lwowski*, „Roczniki Biblioteczne”, t. 33: 1989, s. 59–60; *Wybitni ludzie...*, s. 206; *Wiadomości potoczne*, „Gazeta Toruńska”, nr 298 z 28 XII 1880; *Wiadomości potoczne*, „Gazeta Toruńska”, nr 132 z 13 VI 1882.

²⁰ Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej [dalej: AADDT], Parafia pw. św. Jana Chrzciciela w Toruniu, Liber mortuorum 1889–1925, sygn. AE 006; A. Bukowski, *Świt Kazimierz*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa 1972, s. 895; *Bibliografia historii Polski...*, wg indeksu; *Śp. Kazimierz Świt*, „Gazeta Toruńska”, nr 223 z 26 IX 1896.

²¹ AADDT, Parafia pw. św. Jana Chrzciciela w Toruniu, Liber baptisatorum 1852–1866, sygn. AA 010; AADDT, Parafia pw. św. Mikołaja w Grudziadzu, Liber mortuorum 1894–1911, sygn. AE 007; *Śp. Antoni Stasiorowski*, „Gazeta Grudziądzka”, nr 153 z 21 XII 1901; *Toruń i okolica*, „Gazeta Toruńska”, nr 295 z 22 XII 1901.

²² *Bibliografia historii...*, s. 289; *Toruń i okolica*, „Gazeta Toruńska”, nr 99 z 1 V 1904; *50-letni jubileusz zawodowy*, „Słowo Pomorskie”, nr 101 z 1 V 1929.

²³ Archiwum Państwowe w Poznaniu [dalej: APP], Komitet Wojewódzki PZPR w Poznaniu, sygn. 5027, k. 240; AAP, Parafia Gostyń, Liber baptisatorum 1877–1897, sygn. PM 87/28, mkr. 29; *Bibliografia historii...*, wg indeksu; *Polska*, „Gazeta Toruńska”, nr 81 z 11 IV 1915.

²⁴ AADDT, Parafia pw. św. Jakuba w Toruniu, Liber mortuorum 1929–1939, sygn. AE 007; Archiwum Diecezjalne w Pelplinie [dalej: ADP], Parafia w Pączewie, Liber baptisatorum 1860–1896, sygn. W 1193; *Bibliografia historii Polski...*, wg indeksu; P. Brejski, *Brejski Antoni*, [w:] SBPN, suplement I, Gdańsk 1998, s. 44–45; K. Przybyszewski, *Brejski Antoni*, [w:] TSB, t. 3, Toruń 2002, s. 27–28.

²⁵ A. Mańkowski, *Ignacy Danielewski. Szkic biograficzno-literacki*, Toruń 1908; *Wybitni ludzie...*, s. 217–226; tenże, *Danielewski Ignacy*, [w:] PSB, t. 4, Kraków 1938, s. 409–410; T. Zakrzewski, *Danielewski Ignacy*, [w:] SBPN, t. 1, s. 292–294.

²⁶ M. Dereżyński, *Ostatni romantyk Wielkopolski*, „Wici Wielkopolskie” 1936, nr 4, s. 29–31; J. N. K., *Dyonizy Królikowski poeta Słowiańszczyzny*, [w:] *Jednodniówka słowiańska*, Poznań 1936, s. 7–8; J. Jachowski, *Królikowski Dionizy*, [w:] PSB, t. 15, Wrocław 1970, s. 367–368; S. Wróbel, *Królikowski Dionizy*, [w:] WSB, s. 383–384; *Bibliografia historii Polski...*, wg indeksu.

²⁷ ADP, Parafia pw. św. Mikołaja w Wielu, Liber baptisatorum 1866–1878, sygn. W 1710; J. Borzyszkowski, *„Lud polski się nie da...”*. *Ks. Bolesław Domański Patron Polaków w Niemczech (1872–1939)*, Gdańsk 1989, s. 14.

Bez względu na ukończone szkoły wśród twórców „Gazety Toruńskiej” wyjątkowo wielu było zawodowych dziennikarzy (wykonujących tę pracę w ciągu wielu lat swego życia — przed „Toruńską” i po) i drukarzy, którzy uprawiali te profesje całe lata i dla których były one podstawą utrzymania. Profesjonalni dziennikarze w „Toruńskiej” to: Lebiński, Szymański, Gawrzyjelski, Glinkiewicz²⁸, Danielewski, Derdowski²⁹, Graff, Filipowicz, Szmyt, Królikowski, Paszliński³⁰, Wojciechowski, Domański, Pieniężny, Kowalski³¹, Goździewicz³², Adamczewski³³, Antoni Brejski, Sobociński³⁴. Życie tych 19 osób (niemal 56%) toczyło się wokół kolejnych redakcji, pracując w nich byli w stanie zarobić na życie i egzystować poświęcając się wyłącznie lub przez długie lata dziennikarstwu. Z kolei toruńscy drukarze wspomagający redakcję pisma to: Buszczyński, Zalewski, Świt, Stasiorowski, Kawaler, Kwiatkowski, Porankiewicz. Nie udało się ustalić podstawowego źródła utrzymania (niewiele też

²⁸ A. Bukowski, *Glinkiewicz Józef*, [w:] PSB, t. 8, s. 57; tenże, *Glinkiewicz Józef*, [w:] SBPN, t. 2, s. 62; G. Gzella, *Ucieczka zamiast więzienia. Losy Józefa Glinkiewicza — redaktora „Gazety Toruńskiej”*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2010, z. 1–2, s. 57–68.

²⁹ W. Pniewski, *Derdowski Hieronim*, [w:] PSB, t. 5, Kraków 1939–1946, s. 125–126; A. Bukowski, *Derdowski Hieronim*, [w:] SBPN, t. 1, s. 320–322; J. Bełkot, *Derdowski Hieronim*, [w:] TSB, t. 3, s. 46–48; S. Janke, *Derdowski*, Gdańsk 2002; *O życiu i twórczości Hieronima Derdowskiego (1852–1902)*, zebra., oprac. i wstępem opatrzył J. Borzyszkowski, Gdańsk 2004.

³⁰ S. Poręba, *Stanisław Paszliński (1873–przed 1930)*, „Ilustrowany Kurier Polski” 1983, ABC, nr 113, s. 8; tenże, *Paszliński Stanisław*, [w:] PSB, t. 25, Wrocław 1980, s. 312–313; K. Ickiewicz, *Paszliński Stanisław*, [w:] SBPN, t. 3, s. 392–393; G. Gzella, *Stanisław Paszliński — polski redaktor „od siedzenia”*, [w:] *W kręgu prasy (przeszłość — teraźniejszość — przyszłość)*, t. 3, red. G. Gzella, J. Gzella, Toruń 2004, s. 53–64.

³¹ AAP, Parafia św. Marcina w Poznaniu, Liber baptisatorum 1867–1874, sygn. PM 232/28, mkr. 397; *Bibliografia historii...*, wg indeksu; E. Czerniakowska, *O początkach prasy codziennej w Czersku, „Pomerania”* 1986, nr 8, s. 33; J. Glensk, „*Nowiny Raciborskie*” w latach 1889–1904, Katowice 1970, s. 85, 87, 92, 270, 336.

³² Życiorys Goździewicza nie jest całkowicie znany. Ostatnie wiadomości o jego działalności pochodzą z końca I wojny światowej. Do tego momentu związany był z redakcjami: „Orędownika”, „Kurieria Poznańskiego”, „Zgody” w Oberhausen i gazet toruńskich. W czasie wojny pisywał do „Warschauer Zeitung”. Na tej podstawie zaliczono go do grona dziennikarzy, chociaż nie jest wykluczone, że po pierwszej wojnie pracował w innym zawodzie. APP, PP, sygn. 4961, 4973; APP, Akta miasta Poznania. Kartoteka ewidencji ludności 1870–1931, sygn. 14448; *Warszawa w pamiętnikach pierwszej wojny światowej*, oprac. K. Dunin-Wąsowicz, Warszawa 1971, s. 80; *Wiadomości miejscowe i potoczne*, „Dziennik Poznański”, nr 11 z 13 I 1907; *Sprawy polskie*, „Dziennik Bydgoski”, nr 145 z 27 VI 1908; *Z Królestwa Polskiego*, „Postęp”, nr 258 z 10 XI 1915.

³³ AAP, Parafia Czacz, Liber baptisatorum 1874–1899, sygn. PM 051/07, mkr. 661; APP, Prezydium Policji [dalej: PP], sygn. 3500; W. Molik, *Dziennikarze polscy...*, s. 156.

³⁴ T. Oracki, *Sobociński Leon*, [w:] PSB, t. 39, Warszawa 1999–2000, s. 543–545; Z. Jędrzyński, *Sobociński Leon*, [w:] TSB, t. 5, s. 205–206.

wiadomo o ich życiu) jedynie dla czterech osób: Chrzanowskiego, Lipińskiego³⁵, Trzebińskiego³⁶ i Goździewiczowej³⁷.

Trudno jednoznacznie stwierdzić, które zajęcie zdominowało działalność: Rakowicza, który będąc lekarzem pracował jako dziennikarz i drukarz, a w 1872 r. został dyrektorem Banku Włościańskiego w Poznaniu; Śniegockiego wykształconego w zakresie kupiectwa, rachunkowości i rolnictwa, praktykującego jako zarządcą majątku, uczącego w szkole, autora wielu książek z zakresu rolnictwa i hodowli; Jana Brejskiego³⁸ przez wiele lat dziennikarza, ale od 1903 roku posła do parlamentu niemieckiego, polityka, od 1919 r. podsekretarza stanu w Ministerstwie byłej Dzielnicy Pruskiej, następnie posła do Sejmu Ustawodawczego i wojewody pomorskiego; Reicha³⁹, który po kilku latach pracy w redakcjach zajął się księgarstwem.

Charakterystyczne dla drugiej połowy XIX i początków XX wieku peregrynacje redaktorów spowodowały, że czas pobytu poszczególnych osób w redakcji „Gazety Toruńskiej” był różny, dla niektórych wyjątkowo krótki, ale bywali też redaktorzy związani z miastem i jego polskim czasopiśmem przez długie lata. Zdecydowanym rekordzistą był Ignacy Danielewski, który po pracy w Chełmnie, gdzie redagował „Nadwiślanina” i „Przyjaciela Ludu”, w 1873 r. osiadł na stałe w Toruniu i z redakcją toruńskiej gazety związany był przez kolejne 21 lat (do 1894 roku). Czas pracy na stanowisku redaktora odpowiedzialnego innych dziennikarzy był zdecydowanie krótszy. Nazwisko Jana Brejskiego jako redaktora podpisującego numery pojawiało się w ciągu dziewięciu lat (od 1902 r. był on również właścicielem i drukarzem pisma); siedem lat w redakcji funkcjonowali Graff i Antoni Brejski; sześć (niektórzy z przerwami) Derdowski, Królikowski, Paszliński, Wojciechowski, Reich i Józef Goździewicz. Tylko jeden numer pisma podpisał Zalewski, po dwa — Chrzanowski i Kawaler, piętnaście — Szmyt, po kilkadziesiąt w jednym roku: Szymański, Gawrzyjelski, Stasiorowski i Domański.

Przed pojawieniem się w toruńskiej gazecie niektórzy z redaktorów doświadczenie dziennikarskie zdobywali w innych redakcjach, w większości ulokowanych

³⁵ AADDT, Parafia pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Brodnicy, Liber baptisatorum 1850–1867, sygn. AA 009; AADDT, Parafia pw. św. Jana Chrzciciela w Toruniu, Liber mortuorum, sygn. AE 006; M. Stanke, *Collegium Marianum in Pelplin. Schülerverzeichnis 1858–1920*, Bonn 1999, s. 137.

³⁶ *Wiadomości z bliska i z daleka*, „Przyjaciel”, nr 117 z 12 VII 1901; *Wiec przedwyborczy Polaków na obczyźnie*, „Gazeta Toruńska”, nr 94 z 26 IV 1903; *Intrygi centrowców na obczyźnie*, „Gazeta Toruńska”, nr 98 z 1 V 1903.

³⁷ AADDT, Parafia pw. św. Jakuba, Liber mortuorum 1899–1929, sygn. AE 006; APP, Akta miasta Poznania. Kartoteka ewidencji ludności 1870–1931, sygn. 14448; *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2, cz. 3, Warszawa 2001, s. 471.

³⁸ APP, PP, sygn. 3511, 3787; *Bibliografia historii...*, wg indeksu; *Ludzie Pomorza z lat 1920–1939. Szkice biograficzne*, Gdańsk 1977, s. 18–24; *Wybitni ludzie...*, s. 257–263; W. Pepliński, *Brejski Jan*, [w:] SBPN, t. 1, s. 159–160; Z. Jędrzyński, *Brejski Jan*, [w:] TSB, t. 6, Toruń 2010, s. 24–26.

³⁹ ADP, Parafia pw. Wniebowzięcia NMP w Pelplinie, Liber baptisatorum 1875–1897; *Bibliografia historii...*, wg indeksu; M. Stanke, *Collegium Marianum in Pelplin...*, s. 196.

w miastach państwa niemieckiego. I tak w chełmińskim „Nadwiślaninie” pracowali Rakowicz, Danielewski i Graff, w Poznaniu szlify zdobywali: Szymański („Sobótka”), Szmyt („Kurier Poznański”, „Orędownik”, „Wielkopolanin”), Goździewicz („Kurier Poznański”, „Orędownik”), Kowalski („Orędownik”), w „Gazecie Gdańskiej” zadebiutował Paszliński, z bochumskim „Wiarusem Polskim” związani byli: bracia Brejscy, Kowalski, Adamczewski, z „Gazetą Olsztyńską” — Pieniężny, „Pielgrzymem” — Reich, „Gazetą Lipską” — Antoni Brejski, leszczyńskim „Nowym Czasem” Porankiewicz. Karierę dziennikarską w pismach galicyjskich zaczynał Filipowicz, z krakowskim „Głosem Narodu” i „Kurierem Polskim” w czasie studiów w Uniwersytecie Jagiellońskim związany był Jan Brejski. Przed zatrudnieniem się w „Toruńskiej” Trzebiński pracował w bliżej nieznanej gazecie niemieckiej.

Kilka osób z analizowanego grona w „Gazecie Toruńskiej” rozpoczęło swą karierę dziennikarską. Byli to: Łebiński, Gawrzyjelski, Glinkiewicz, Zalewski, Śniegocki, Derdowski, Domański, Kawaler i Sobociński. Niektórzy z nich pozostali przy tym zawodzie, inni wybrali profesje niekoniecznie związane z piórem (np. Gawrzyjelski w końcu został lekarzem). Dla kilku praca w redakcji toruńskiego periodyku była jedyną jaką wykonywali na stanowisku redaktora odpowiedzialnego. Całkowitym epizodem dziennikarskim było podpisanie jednego numeru przez Zalewskiego, dwóch przez Chrzanowskiego; Buszczyński podpisał ich więcej, ale był przecież drukarzem; podobnie Świt, Stasiorowski i Kwiatkowski; niewiele wiemy o karierze zawodowej Lipińskiego i Eugenii Goździewicz.

Redaktorów odpowiedzialnych i naczelnych „Gazety Toruńskiej”, po zakończeniu ich pracy w Toruniu, odnaleźć można w redakcjach bardzo wielu innych gazet. Charakterystyczne jest niewiązanie się poszczególnych osób z tytułami redagowanymi przez kolegów z toruńskiej redakcji, stąd lista pism jest wyjątkowo długa. Niektórzy związani byli z wieloma tytułami, inni przez szereg lat funkcjonowali w jednej redakcji. Szczególnie dużo periodyków, po zakończeniu pracy w Toruniu, redagował Dionizy Królikowski. Toruń opuścił, gdy otrzymał lepiej płatną ofertę pracy w „Dzienniku Poznańskim”, z którym związany był przez kolejne dwadzieścia lat. W Poznaniu tworzył również „Przemysłowca”, „Łowcę Wielkopolskiego”, „Śpiewnik”, „Gwiazdę”, „Głos Wielkopolanek” i „Szkołę Zawodową”. Z kolei rozpoczynający pracę dziennikarską w „Toruńskiej” Sobociński po opuszczeniu miasta pracował w nieodległym Grudziądzu redagując „Głos Pomorski”, „Gońca Nadwiślańskiego” oraz „Teatr, Kino, Variété”, w Poznaniu jako naczelny zatrudniony był w „Gońcu Wielkopolskim”, w Toruniu przygotowywał numery „Straży nad Wisłą”, po drugiej wojnie światowej w Warszawie redagował „Dziennik Ludowy” i „Gazetę Ludową”. Wielokrotnie przemieszczał się z miasta do miasta Paszliński. Po wyjeździe z Torunia związany był z poznańskim „Gońcem Wielkopolskim”, „Gazetą Ludową” w Ełku, „Gazetą Olsztyńską”, „Dziennikiem Poznańskim”, „Gazetą Grudziądzką” i wreszcie, po wyemigrowaniu do Stanów Zjednoczonych, z „Wielkopolaninem” w Pittsburgu. W przypadku tego redaktora odpowiedzialnego „Gazety Toruńskiej”

panowała opinia, że był słabym dziennikarzem, stąd tak liczne zmiany redakcji⁴⁰. Kilkrotnie do toruńskiej redakcji wracał Wojciechowski. Pierwszy raz zatrudniony został w 1901 roku, ale już w 1903 roku znalazł się w Bochum, gdzie redagował „Wiarusa Polskiego”. Do Torunia wrócił w roku 1905 i zatrzymał się tu do kwietnia roku następnego. Następnie pracował w redakcji katowickiego „Polaka”, ale już w 1907 r. trzeci raz znalazł się na Pomorzu. W 1908 r. był już redaktorem „Ojczyzny” i „Wiarusa Polskiego” w Bochum, następnie „Gazety Ludowej” w Katowicach (1913), „Nowego Przyjaciela Ludu” w Kępnie (1914). Czwarty raz do Torunia przybył w 1914 roku, ale z końcem wojny pracował już w Berlinie. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości redagował „Gazetę Wągrowiecką”⁴¹. W wielu gazetach pomorskich po pierwszej wojnie światowej pracował Kowalski. Od 1921 roku był redaktorem naczelnym, a w latach 1923–1924 odpowiedzialnym „Dziennika Chojnickiego”, w 1923 roku redagował „Gońca Pomorskiego” w Czersku, w 1925 r. był redaktorem naczelnym „Dziennika Pomorskiego” (Chojnice), w 1928 r. odpowiedzialnym „Ludu Pomorskiego” (Chojnice) i „Echa Borów Tucholskich” (Czersk)⁴². Na emigracji w redakcjach „Gazety Narodowej” i „Pielgrzyma Polskiego” (Detroit) oraz „Wiarusa” (Winona) pracował Derdowski⁴³.

Poza wymienionymi tytułami redaktorzy „Gazety Toruńskiej” po opuszczeniu Torunia między innymi redagowali również: w Poznaniu „Orędownika” (Szymański), „Trud” (Łebiński), „Wielkopolanina”, „Ziemianina” i „Pasiekę” (Szymt), w Krakowie „Czas” (Glinkiewicz) oraz „Gazetę Gdańską” (Kowalski), „Gazetę Lipską” (Jan Brejski), „Gazetę Szamotulską” (Kawaler), „Kurier Warszawski” (Filipowicz).

Pracując w Toruniu redaktorzy angażowali się w różnego rodzaju prace w instytucjach naukowych, społecznych i kulturalno-oświatowych. Członkami powstałego w 1875 roku Towarzystwa Naukowego było ośmiu spośród 34 twórców „Gazety Toruńskiej”. Byli to: Buszczyński (1875–1887), Danielewski (1875–1907), Glinkiewicz (1878), Łebiński (1880–1886), Graff (1882–1902), Antoni Brejski (1897–1921), Jan Brejski (1897–1921), Reich (1906–1925) i Goździewicz

⁴⁰ G. Gzella, *Stanisław Paszliński...*, s. 55.

⁴¹ A. Sołtysik, *Z dziejów prasy kępińskiej (XIX–XX w.)*, „Rocznik Kaliski”, t. 25: 1994/1995, s. 135–146; J. Glensk, *Czarna księga prasy śląskiej*, t. 1, Opole 2007, wg indeksu; *Wiadomości miejscowe i potoczne*, „Dziennik Poznański”, nr 95 z 25 IV 1907; *Z całej Polski*, „Kurier Śląski”, nr 12 z 16 I 1908; *Wiadomości z naszych i dalszych stron*, „Gazeta Grudziądzka”, nr 128 z 26 X 1911; *Nasze sprawy*, „Kurier Poznański” dod. do nr 67 z 22 III 1914; *Od wydawnictwa*, „Przyjaciół”, nr 87 z 21 VII 1914.

⁴² E. Czerniakowska, *O początkach prasy...*, s. 33; W. Pepliński, *Prasa pomorska...*, s. 105, 366.

⁴³ A. Bukowski, *Działalność literacka i społeczna H. Derdowskiego w Ameryce (1885–1902)*, Gdańsk 1961; J. Skrzypek, *Czasopiśmiennictwo polskie w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej pod koniec XIX wieku (1886–1900)*, „Roczniki Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, t. 3: 1963–1964, z. 1, s. 162.

(1910–1911)⁴⁴. W Towarzystwie Przemysłowym istniejącym od 1872 roku działali: Buszczyński, Rakowicz, Świt⁴⁵, Zalewski⁴⁶, Reich⁴⁷, Graff, Porankiewicz⁴⁸ i Jan Brejski. Zainteresowaniem cieszyło się również działające od 1898 roku Towarzystwo Śpiewu „Lutnia”, w prace którego angażowali się: Królikowski, Graff, Paszliński, Pieniżny, Goździewicz⁴⁹ i Antoni Brejski. Z innych toruńskich organizacji, w których odnaleźć można redaktorów „Gazety Toruńskiej” warto wymienić: Towarzystwo Pożyczkowe (Buszczyński, Graff), Spółkę „Oszczędność” (Reich⁵⁰, Kwiatkowski⁵¹, Goździewicz⁵², Porankiewicz⁵³), Powszechną Kasę Chorych (Stasiorowski⁵⁴, Świt⁵⁵, Kwiatkowski⁵⁶).

Zatrudniani w toruńskiej redakcji redaktorzy byli również członkami Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego (Danielewski, Łebski, Rakowicz, Szymański), Związku Polaków w Niemczech (bracia Brejscy), Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” (Szmyt⁵⁷, bracia Brejscy, Goździewicz⁵⁸, Porankiewicz⁵⁹), Towarzystwa Czytelni Ludowych (Łebski, Graff, Pieniżny).

W analizowanym gronie znaleźli się także działacze istniejącego od 1905 roku Towarzystwa Dziennikarzy i Literatów Polskich na Rzeszę Niemiecką⁶⁰ (Jan Brejski, Goździewicz, Królikowski, Szmyt) i stworzonego w 1914 r. w jego strukturach Koła Redaktorów (Jan Brejski), utworzonego w 1909 r. Towarzystwa Wydawców

⁴⁴ *Dzieje Towarzystwa Naukowego w Toruniu 1875–1975*, red. M. Biskup, t. 2, Toruń 1978.

⁴⁵ *Wiadomości potoczne*, „Gazeta Toruńska”, nr 45 z 24 II 1882; *Do Towarzystw Zachodniopruskich*, „Gazeta Gdańska”, nr 127 z 30 X 1894.

⁴⁶ *Walne zebranie w sprawie założenia Towarzystwa Przemysłowego w Toruniu odbyte dnia 14 lipca*, „Gazeta Toruńska”, nr 160 z 17 VII 1872; *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne*, „Gazeta Toruńska”, nr 165 z 23 VII 1872.

⁴⁷ *Polska*, „Gazeta Toruńska”, nr 141 z 21 VI 1908.

⁴⁸ *Polska*, „Gazeta Toruńska”, nr 37 z 14 II 1913.

⁴⁹ T. Zakrzewski, *Dzieje Towarzystwa Śpiewu „Lutnia” w Toruniu pod zaborem pruskim 1898–1920*, „Rocznik Toruński”, t. 10: 1975, s. 193, 196.

⁵⁰ [Anons], „Gazeta Toruńska”, nr 214 z 17 IX 1907.

⁵¹ [Anons], „Gazeta Toruńska”, nr 2 z 3 I 1911.

⁵² *Walne zebranie „Oszczędności”*, „Gazeta Toruńska” 1913, nr 140, s. [4].

⁵³ [Anons], „Gazeta Toruńska”, nr 68 z 24 III 1914.

⁵⁴ *Powszechna miejscowa kasa chorych w Toruniu*, „Przyjaciół” 1894, nr 1, s. 4.

⁵⁵ *Kronika i rozmaitości*, „Gazeta Toruńska”, nr 5 z 9 I 1894.

⁵⁶ *Rozmaitości*, „Gazeta Toruńska”, nr 280 z 5 XII 1894.

⁵⁷ [Klepsydra], „Dziennik Poznański” 1907, nr 298, s. [6].

⁵⁸ *Sprawy polskie*, „Dziennik Bydgoski” 1908, nr 255, s. [1].

⁵⁹ A. Bogucki, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Pomorzu 1893–1939*, Bydgoszcz 1997, s. 140.

⁶⁰ Szerzej zob.: W. Molik, *Towarzystwo Dziennikarzy i Literatów Polskich na Rzeszę Niemiecką 1905–1908*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1982, nr 3–4, s. 43–55.

Polskich na Rzeszę Niemiecką⁶¹ (Jan Brejski⁶²), powstałego w 1920 roku Syndykatu Dziennikarzy Pomorskich (Antoni Brejski), Syndykatu Dziennikarzy Wielkopolskich (Królikowski), Syndykatu Dziennikarzy Zachodniej Polski (Królikowski), działającego od 1895 r. we Lwowie Towarzystwa Dziennikarzy Polskich (Glinkiewicz) i powstałego w 1871 r. Stowarzyszenia Drukarzy Polskich (Świt⁶³).

Danielewski i Jan Brejski zaangażowali się również w działalność o charakterze politycznym. Pierwszy, w latach 1863–1866, był posłem do sejmu pruskiego, Brejski z kolei w 1903 roku został posłem do parlamentu niemieckiego z okręgu Toruń–Chełmno–Wąbrzeźno, w r. 1907 z okręgu Kościerzyna–Starogard–Tczew, a w 1920 r. w niepodległej Polsce z ramienia Narodowego Stronnictwa Robotniczego posłem do Sejmu Ustawodawczego z okręgu grudziądzkiego. Ten właściciel „Gazety Toruńskiej” od października 1919 r. był też podsekretarzem stanu w Ministerstwie byłej Dzielnicy Pruskiej i kierował departamentami: pracy i opieki społecznej, robót publicznych i aprowizacji, a od lipca 1920 do maja 1924 roku był wojewodą pomorskim.

W dorobku badanej grupy znajdują się też wydawnictwa zwarte odzwierciedlające ich różnorodne zainteresowania: literackie, popularnonaukowe, a także naukowe. Pokażny dorobek literacki miał Derdowski. Były to wiersze, proza, publicystyka, spośród których najbardziej znany utwór to poemat *O Panu Czarlińskim, co do Pucka po sece jachol* (Toruń 1880), popularność zdobyły też: *Walek na jarmarku* (Toruń 1883) oraz *Kaszube pod Widnem* (Toruń 1883). Z kolei Danielewski pisał utwory dla ludu, np. *Kopciuszek: historia bardzo piękna o sierocie, co wyszła za królewicza, zlej macosze i jej dwóch córkach srodze ukaranych* (Toruń 1890), poezje, np. *Poezje* (Bydgoszcz 1855), popularne prace polityczne, np. *Nauka o wyborach do niemieckiego parlamentu* (Chełmno 1865), przygotowywał wydawnictwa okolicznościowe, np. *O Unii Lubelskiej, na pamiątkę trzechsetnej rocznicy* (Chełmno 1869). Podobny, przeznaczony dla niezbyt wymagających czytelników dorobek pisarski miał Gawrzyjelski. Autorem komedii, humoresek, poezji był Szmyt, np. *Kapitan jakich mało. Fraszka sceniczna z czasów powstania 1863 roku* (Poznań 1884). Poliglotą był Królikowski. Tłumaczył prozę i poezję czeską, słowacką, serbską, bułgarską, łużycką, słoweńską, rosyjską i ukraińską (np. *Zbiór najpiękniejszych nowel słowiańskich*, Szamotuły 1931), a zatrudnienie na kursach języka polskiego dla młodzieży handlowej i rzemieślniczej zaowocowało pracami: *Kwestia rzemieślnicza jako kwestia społeczna* (Poznań 1908) i *Książka dla młodzieży rzemieślniczej* (Poznań 1911). Publikacje wyższych lotów mieli w swym dorobku Śniegocki i Graff. Pierwszy — absolwent Akademii Rolniczej w Prószkowie i nauczyciel Szkoły Rolniczej w Żabikowie — był autorem wielu prac poświęconych rolnictwu (np. *Drobne gospodarstwo wiejskie*, Lwów 1907), a przede

⁶¹ *Towarzystwo Wydawców Polskich na Rzeszę Niemiecką*, „Postęp”, nr 9 z 13 I 1910.

⁶² J. Borzyszkowski, *Inteligencja polska w Prusach Zachodnich 1848–1920*, Gdańsk 1986, s. 307.

⁶³ *Kronika i rozmaitości*, „Gazeta Toruńska”, nr 20 z 25 I 1893.

wszystkim hodowli (np. *O pielęgnowaniu i paszeniu bydła i koni*, Bydgoszcz 1870). Drugi po studiach rolniczych w Prószkowie i Lipsku, nauczyciel m.in. Szkoły Rolniczej w Czernichowie publikował prace dotyczące hodowli, np. *Hodowla zwierząt* (Warszawa 1887). Autorem publikacji o tematyce ekonomicznej był Rakowicz (dyrektor Banku Włociańskiego), np. *O czekach, czyli ułatwieniu interesu depozytowego przez assygnacje* (Poznań 1876), *Kupiec i przemysłowiec, jakim warunkom powinien uczynić zadość i jakie okoliczności uwzględnić, gdy zamierza się osiedlić* (Poznań 1877). Działający już w niepodległej Polsce, ostatni redaktor odpowiedzialny „Gazety Toruńskiej” — Sobociński ogłaszał szopki polityczne, np. *Grudziądz w karykaturze i pieśni szopki lokalnej*, cz. 1–2 (Grudziądz 1932) oraz dotyczące historii prace naukowe, np. *Zbrojne walki Pomorza w latach 1918–1920* (Toruń 1938).

Warto również spojrzeć na prezentowane grono od innej, bardziej ludzkiej strony. W ich życiorysach doszukać się można faktów, które pokazują ich w życiu codziennym, nierzadko tragicznym, żyli przecież w konkretnych warunkach politycznych, mieli swoje wady i zachowywali się nie zawsze tak jak przystało poważnym redaktorom najstarszej toruńskiej gazety. Gawrzyjelski, po wyjeździe do Stanów Zjednoczonych, przez pewien czas pracował w redakcjach różnych gazet, następnie ukończył Akademię Medyczną w Indianapolis i jak napisano w informacji o jego śmierci „od tego czasu spotykały go nieszczęścia”. Praktyka lekarska nie przynosiła dochodu, rodzina żyła w nędzy i w końcu 5 stycznia 1889 roku popełnił samobójstwo⁶⁴. Glinkiewicz, gdy przycisnęło go pruskie prawodawstwo i ciążyło na nim kilka wyroków za przestępstwa prasowe, chcąc uniknąć dwóch lat w więzieniu opuścił Toruń i ścigany listami gończymi udał się do Krakowa, a w końcu osiadł w Wiedniu⁶⁵. Drukarz u Buszczyńskiego — Zalewski był obywatelem Austrii. Za wiersz napisany w 1882 roku do toruńskiego kalendarza wydawanego przez Ernesta Lambecka wydano go z Niemiec i w końcu osiadł we Włocławku, w Królestwie Polskim i dalej pracował w wyuczonym zawodzie⁶⁶. Burzliwe życie prowadził Derdowski. Najpierw wydano go z gimnazjum w Chojnicach, potem porzucił gimnazjum w Braniewie i udał się do Włoch by bronić Ojca Świętego przed Giuseppe Garibaldim. Gdy aresztowano go w Padwie i nie miał za co wrócić do domu wysłał do rodziny telegram, informujący o swej śmierci, w którym domagał się 200 talarów na pogrzeb. Pieniądze dostał i zdążył wrócić do rodzinnego domu na stypę. Następnie kontynuował naukę w gimnazjach w Chełmnie i Olsztynku, ale nie zachowało się świadectwo dojrzałości świadczące o ukończeniu tego ostatniego⁶⁷. Współpraca z „Gazetą Toruńską” została zerwana, gdy — jak napisano w periodyku:

⁶⁴ *Hypochondriach's despair...*, s. 2.

⁶⁵ Szerzej zob.: G. Z e l l a, *Ucieczka zamiast więzienia...*, s. 61–68.

⁶⁶ [Inserat], „Gazeta Toruńska”, nr 131 z 11 VI 1882; *Wiadomości potoczne*, „Gazeta Toruńska”, nr 132 z 13 VI 1882; *Wiadomości miejscowe i prowincjonalne*, „Gazeta Toruńska”, nr 88 z 16 IV 1884.

⁶⁷ S. J a n k e, *Derdowski...*, s. 16–18.

Pan Derdowski, autor „Pana Czorlińskiego”, zatrudniony i w naszej redakcji, przybył zeszłej niedzieli do Chełmna tak rozstrojony nerwowo, że trzeba go było ująć policyjnie w pewnej oberży, aby czy sobie, czy komu nie wyrządził szkody rewolwerem, którym się wygrażał. Przeniesiono go do lazaretu sióstr Miłosierdzia jako widocznie chorego⁶⁸.

Redaktorem kilka razy pojawiającym się w Toruniu był Wojciechowski, który ostatnie lata życia spędził w Wągrowcu, gdzie przez pewien czas redagował „Gazetę Wągrowiecką”. Redakcja tego pisma w numerze 85 z 14 kwietnia 1931 roku napisała:

Ubiegłej niedzieli, późno w nocy znaleziono przypadkowo na sztachetach płotu [...] zwłoki ś.p. Franciszka Wojciechowskiego b[yłego] długoletniego współpracownika i redaktora szeregu pism w kraju i na obczyźnie, który idąc w stanie kompletnie nietrzeźwym, upadł na płot i zawisł na sztachetach. W ten straszny sposób zakończył swój żywot bezsprzecznie jeden ze zdolniejszych dziennikarzy, który niestety bez granic oddawał się zgubnemu nałogowi pijaństwa i zmarnował swój los⁶⁹.

Innym redaktorem „Toruńskiej” był Goździewicz, który po wkroczeniu wojsk niemieckich do Warszawy w 1915 roku został współpracownikiem Georga Cleinowa, stojącego na czele cenzury. Do zadań Goździewicza należało cenzurowanie pism polskich⁷⁰ i w trakcie tej pracy niechlubnie wstawił się łapownictwem oraz szykanowaniem polskich dziennikarzy i księgarzy. W końcu po jednej z awantur z księgarzami został przeniesiony na inne stanowisko. Andrzej Niemojewski o jego pracy napisał:

Pomocnikiem jego [Cleinowa — przyp. G.G.] został sprzedawczyk, Józef Goździewicz, Polak z Poznańskiego, były redaktor „Gazety Toruńskiej”, przed którym natychmiast ostrzegali nas jego krewni oraz inni rodacy z tamtej dzielnicy. Goździewicz jako łapownik przeszedł wszystkich cenzorów rosyjskich. Żądał bezczelnie łapówek i nie po to, by łagodniej cenzurować, ale po to, aby nie robić szykan osobistych⁷¹.

Policyjną kartotekę miał Adamczewski — redaktor naczelny „Gazety Toruńskiej” od kwietnia do czerwca 1914 roku. W 1904 roku sąd w Lipsku skazał go za złodziejstwo na 3 miesiące więzienia, w 1907 r. sąd w Lesznie nałożył na niego karę finansową w wysokości 150 marek lub 30 dni więzienia za obrazę prezesa prowincji w Poznaniu, kolejny raz za złodziejstwo na 2 miesiące więzienia skazał go sąd w Berlinie i wreszcie decyzją sądu w Śmiglu 50 marek musiał zapłacić za obrazę

⁶⁸ *Wiadomości potoczne*, „Gazeta Toruńska”, nr 65 z 20 III 1885.

⁶⁹ *Kronika. Wągrowiec*, „Gazeta Wągrowiecka”, nr 85 z 14 IV 1931. Zob. też: *Tragiczny zgon b[yłego] dziennikarza*, „Słowo Pomorskie”, nr 90 z 19 IV 1931.

⁷⁰ *Z Warszawy*, „Gazeta Toruńska”, nr 182 z 12 VIII 1915; *Z Warszawy*, „Goniec Wielkopolski”, nr 182 z 12 VIII 1915; *Warszawa pod zmienionym rządem*, „Kurier Poznański”, nr 181 z 11 VIII 1915.

⁷¹ A. Niemojewski, *Prasa polska pod cenzurą niemiecką*, „Myśl Niepodległa” 1929, nr 999, s. 772.

komornika w tym mieście. Do Torunia przybył z Bochum, gdzie wcześniej mieszkał i redagował tamtejszego „Narodowca”. Opuszczając hotel w tym mieście „zapomniał” zapłacić, a kelnerowi podał adres skrytki w Dortmundzie. Gdy nie wywiązał się z umów finansowych zawartych z Brejskim sprawa również trafiła do sądu, ale zanim zapadł wyrok Adamczewski zdążył opuścić Toruń bez wymeldowania. Trwająca wojna uniemożliwiła wyegzekwowanie listu gończego⁷². Czy powrócono do tej kwestii po zakończeniu pierwszej wojny światowej — nie wiadomo.

Z powyższego przeglądu widać, że grono redagujące w latach 1867–1921 „Gazetę Toruńską” było bardzo różnorodne. Tworzyli to pismo ludzie różniący się wiekiem, miejscem urodzenia, pochodzeniem społecznym, wykształceniem. Różnie przebiegały ich kariery zawodowe, nie zawsze dziennikarskie. Wielu angażowało się w prace redakcyjne w różnych gazetach, przygotowując numery zarówno przed pracą w Toruniu, jak i kontynuując ją w latach następnych. Niektórzy, jak Wojciechowski, parokrotnie wracali do toruńskiej redakcji. Przewinęło się przez to wydawnictwo wielu znanych i docenianych dziennikarzy, którzy na toruńskiej gazecie odcisnęli swój styl i poglądy.

Bibliografia

- Au J., *Wiadomości o szkole Rolniczej Imienia Haliny w Żabikowie*, Poznań 1870.
- Borzyszkowski J., *Inteligencja polska w Prusach Zachodnich 1848–1920*, Gdańsk 1986.
- Bukowski A., *Działalność literacka i społeczna H. Derdowskiego w Ameryce (1885–1902)*, Gdańsk 1961.
- Bukowski A., *Świt Kazimierz*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa 1972, s. 895.
- Dzieje Towarzystwa Naukowego w Toruniu 1875–1975*, red. M. Biskup, t. 2, Toruń 1978.
- Glensk J., *Czarna księga prasy śląskiej*, t. 1, Opole 2007.
- Glensk J., *„Nowiny Raciborskie” w latach 1889–1904*, Katowice 1970.
- Gzella G., *Franciszek Wojciechowski — zapomniany redaktor „Przyjaciela” i „Gazety Toruńskiej”*, „Folia Toruniensia” 2014, z. 14, s. 29–39.
- Gzella G., *Stanisław Paszliński — polski redaktor „od siedzenia”*, [w:] *W kręgu prasy (przeszłość — terażniejszość — przyszłość)*, t. 3, red. G. Gzella, J. Gzella, Toruń 2004, s. 53–64.
- Gzella G., *Uciezka zamiast więzienia. Losy Józefa Glinkiewicza — redaktora „Gazety Toruńskiej”*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2010, z. 1–2, s. 57–68.

⁷² Szerzej zob.: APP, PP, sygn. 3500.

- J. N. K., *Dyonizy Królikowski poeta Słowiańszczyzny*, [w:] *Jednodniówka słowiańska*, Poznań 1936, s. 7–8.
- Jakóbczyk W., *Zasłużeni Wielkopoleanie XIX wieku*, Warszawa 1987.
- Janke S., *Derdowski*, Gdańsk 2002.
- Krygier R., *Szamotulanie znani i mniej znani. Wybór biogramów*, Szamotuły 1992, s. 80–81.
- Lech M.J., *Drukarze i drukarnie w Królestwie Polskim 1869–1905*, Warszawa 1979.
- Ludzie Pomorza z lat 1920–1939. Szkice biograficzne*, Gdańsk 1977.
- Mańkowski A., *Ignacy Danielewski. Szkic biograficzno-literacki*, Toruń 1908.
- Molik W., *Dziennikarze polscy pod panowaniem pruskim 1890–1914 (próba charakterystyki)*, [w:] *Inteligencja polska XIX i XX wieku. Studia*, t. 3, Warszawa 1983, s. 111–186.
- Molik W., *Redaktor „Orędownika” (Roman Szymański)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1991, nr 3–4, s. 113–120.
- Molik W., *Towarzystwo Dziennikarzy i Literatów Polskich na Rzeszę Niemiecką 1905–1908*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1982, nr 3–4, s. 43–55.
- Niemojewski A., *Prasa polska pod cenzurą niemiecką*, „Myśl Niepodległa” 1929, nr 999, s. 769–778.
- Pepliński W., *Prasa pomorska w Drugiej Rzeczypospolitej 1920–1939. System funkcjonowania i oblicze społeczno-polityczne prasy polskiej*, Gdańsk 1987.
- 50-letni jubileusz zawodowy*, „Słowo Pomorskie”, nr 101 z 1 V 1929.
- Polski słownik biograficzny*, t. 3–6, 8, 15, 18, 25, 26, 30, 39, Kraków–Wrocław–Warszawa 1937–1948, 1959–1960, 1970, 1973, 1980, 1981, 1987, 1999–2000.
- Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 1–4, suplement I, Gdańsk 1992–1998.
- Słownik biograficzny Wielkopolski Południowo-Wschodniej (ziemi kaliskiej)*, t. 3, Kalisz 2007, s. 202–203.
- Słownik biologów polskich*, Warszawa 1987.
- Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2, cz. 3, Warszawa 2001.
- Sołtysik A., *Z dziejów prasy kępińskiej (XIX–XX w.)*, „Rocznik Kaliski”, t. 25: 1994/1995, s. 135–146.
- Stanke M., *Collegium Marianum in Pelplin. Schülerverzeichnis 1858–1920*, Bonn 1999.
- Śp. Antoni Stasiorowski, „Gazeta Grudziądzka”, nr 153 z 21 XII 1901.
- Śp. dr Karol Graff, „Gazeta Toruńska”, nr 195 z 23 VIII 1902.
- Śp. Kazimierz Świt, „Gazeta Toruńska”, nr 223 z 26 IX 1896.
- Toruński słownik biograficzny*, t. 1, 3, 5, 6, Toruń 1998, 2002, 2007, 2010.
- Tragiczny zgon b[yłego] dziennikarza*, „Słowo Pomorskie”, nr 90 z 19 IV 1931.
- Wielkopolski słownik biograficzny*, Warszawa 1972.
- Wierzchosławski S., *Prasa chełmińska w okresie zaboru pruskiego*, „Życie i Myśl” 1985, z. 7/8, s. 76–87.
- Wybitni ludzie dawnego Torunia*, red. M. Biskup, Warszawa 1982.